

XIX. YÜZYILDA OSMANLI'DA ANATOMİ EĞİTİMİ VE KADAVRA TEMİNİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Yüksel ÇELİK*

Özet

Bugün modern tıbbın ayrılmaz bir parçası olan anatomi eğitimi ve disseksiyon (teşrih) geçmişte; gerek Doğu gerekse Batı dünyasındaki dini ve geleneksel kalıplar nedeniyle büyük engellerle karşılaşmıştır. XVIII. yüzyılla birlikte söz konusu muhalefetin zayıflamaya başlaması, genelde tıp özelde de anatomi çalışmalarının ilerlemesine imkân vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda ivme kazanan reform sürecinde, Avrupalı uzman ve hekimlerin katkılarıyla çağdaştırılmaya çalışılan anatomi eğitiminin en önemli unsuru olan kadavra temini, geleneksel-muhafazakâr muhalefet sebebiyle sorun olma özelliğini korumuştur. Bu makalede; XIX. yüzyılda Osmanlı kurumlarında verilen anatomi eğitiminin temel unsurları ve kadavra temini sorununun aşılması konusunda sarf edilen çabalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anatomi, kadavra, ceset, tıp, eğitim, Osmanlı İmparatorluğu, reform.

Her canlı gibi insan yaşamının da son bulması, yani ölüm, dini ve felsefi açıdan derin anlamlar içerirse de tıbbi açıdan ne ulvi manalar içerir ne de bir sırdır. Bu doğal sonuca yani ölüm hadisesine tıp farklı anlamlar yükler. Ölen, insan olduğundan elbette ki saygıdeğerdir. Bununla birlikte ceset aynı zamanda insanoğlunun tıp bilgisini geliştirebilmesi için kendisinin imal edemeyeceği

eşsiz bir materyal, diğer bir deyişle içinde birçok gizemi ve bilimsel hakikati barındıran bir kadavradır.

Hastalıklar ve bunların tedavi yolları, asırlar boyu insanoğlunun zihnini meşgul etmiştir. Başlangıçta hastalıkların kötü ruhlar ve şeytandan kaynaklandığı düşünüldüğünden tedavide büyü/sihir (magie) veya benzeri sürreal şeylerden medet umulmuştur. Ancak zamanla ortak aklın gelişmesi, tecrübe ve gözlem, arayış içinde olan insanoğlunu doğaya ve kendisine yöneltmiştir. Asırlar boyu süren bu endişe ve onun doğurduğu arayış, tıp alanındaki gelişmelerin temel saiki olmuştur.

1) Tarihi Arka Plan

Bugün modern tıbbin ayrılmaz parçası olan anatomi eğitimi ve cesetler üzerinde gerçekleştirilen disseksiyon (teşrih), antik çağlarda çok ciddi itirazlara neden olmuştur. Bu durum, gerek Batı ve gerekse Doğu toplumlarının inançlarından ve geleneksel hassasiyetlerinden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin ve Akdeniz medeniyetlerinde primitif düzeyde de olsa anatomik çalışmalara rastlanmıştır. Daha sonra Eski Yunan medeniyetinde MÖ. V. yy'dan itibaren Alkemon, Hipokrat, Praxagoras, Herophilos, Erasistratos'ın çalışmaları ve sınırlı da olsa insan ve hayvanlar üzerinde yapılan disseksiyonlarla anatomi biliminin temelleri atılmıştır. MS. I-III. yy. arasında Roma'da; Celsus, Rufus ve "hekimlerin prensi" unvanı verilen Galenos'in çalışmalarıyla bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Sonraki yüzyıllarda başta Luzzio ve Vesalius olmak üzere birçok bilim adamının katkısıyla anatomi bilimi gelişmiş ve insan bedeni hakkında önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek derecede ciddi bir birikim meydana gelmişti¹.

¹ Batıda anatomi alanındaki gelişmelere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa 1982; Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi*, I, İstanbul 1938; *Tıp Tarihi*, Ed. Paul Lewis, çev. N. Güdücü, İstanbul 1998; *Çağlar Boyu Tıp*, ed. A. S. Lyons-R. J. Petrucelli, çev. Nilgün Güdücü, İstanbul 1997; "İnsan Anatomisinin Keşfi", *Bilim Tarihi*, II/1 (Mart 1983), 34, 79-82; Ümit Serdaroğlu, *Eskiçağda Tıp*, İstanbul 1996; Veysel Donbaz, "Mezopotamya ve Anadolu'da Eski Tıp", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 20-23 Eylül 1993) Bildiriler*, Ankara 1999, s. 319-336; "Anatominin Tarihi", *Bilim ve Utopya*, 85 (Temmuz 2001), 10-11; Sırrı Akıncı, "İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXII/II (1959), 751-766; Ayşegül Demirhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlılarda Patoloji ve Anatomi Eğitiminin İlginç Yönleri ve Bununla İlgili Bazı Orijinal Belgeler", *Tıp Dünyası*, 55 (1982), 163; Esin Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", *Belleteri*, 43/172 (1979), 739-743; Gürsel Ortuğ, "Tıp Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi Öğretimi ve Teşrih", *Türk Kültürü Dergisi*, XX/228 (Nisan 1982), 379.

İslam dünyasında VIII. yüzyılda başlayan tercüme faaliyetleriyle Eski Yunan ve Roma medeniyetiyle kurulan köprü, Doğu'da bilimsel zihniyeti ve çalışmaları zirveye taşımıştı. İbn-i Sinâ, Râzî, İbn-i Rüşd gibi Müslüman bilim adamlarının Antikçağla kurduğu köprü ve tıp alanında verdikleri eserler, XIII. yüzyıldan itibaren Batı'da etkilerini göstermeye başlamış ve XVI. asrın sonlarına dek eserleri Arapçadan Latinceye çevrilerek Roma ve Venedik başta olmak üzere tüm Avrupa üniversitelerinde okutulmuştur².

Semavi dinler insanı Allah'ın "halifesi" ve "hizmetkârı" sıfatıyla yüceltmişlerdir. İsa'nın "*insan bedeni, kutsal ruhun mezarıdır*" sözü anatomik çalışmaların önüne aşılmaz bir duvar örmüştür. Diğer yandan ölümden sonra dirilişi temel dogmalarından biri haline getiren Kilise, anatomik çalışmalar yapmak isteyenleri "kasap" olarak nitelemiştir. Bu dönemde Kilise'nin zihniyetini şu formül oldukça çarpıcı biçimde yansıtmaktadır: "*Ubi sunt tres medici, ibi sunt duo athei*" (Üç hekimin bulunduğu yerde iki kâfir vardır).

Reform ve Rönesans'la "yeniden doğan" Batı'da, XVI. yüzyılda veba salgınlarının yaşandığı şehirlerden veya geceleri mezarlıklardan aşırıldığı cesetler üzerinde disseksiyon yaparak öğrencilerine ders veren ve bu alandaki çalışmalarıyla anatomide çığır açan Andreas Vesalius (1514-1564)'u bir asilzadeye vivisectio (canlı üzerinde cerrahi çalışma) yapmakla itham eden Kilise onu idama mahkûm etmiştir. Vesalius disseksiyonlarla erkek ve kadın iskeletlerindeki kaburga sayısının eşit olduğunu ortaya koymuştu. Halbuki Kilise, Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratıldığı, dolayısıyla erkeklerde bir kaburga kemiğinin eksik olduğu görüşündeydi. Aforoz edilen Vesalius, Kudüs'e gidip tövbe etmek şartıyla kral tarafından affedilerek idam edilmekten kurtulabilmiştir. Ancak Kilise'nin hışmından kurtulamayanlar da olmuştur. İspanyol hekim Michel Servetus (1509-1553), anatomi konusundaki çalışmaları ve Kilise karşıtı olarak kaleme aldığı *Restutio Cristianismi* adlı eserinden ötürü 1553'te Cenevre'de diri diri yakılmıştır. Aynı zihniyet XVII. yüzyılda büyük kan dolaşımını keşfeden William Harvey'i, keşfine atıfla, Latince de şarlatan manasına da gelen "curcilorator" namıyla istihfaf etmiştir. "Hayat yanmaktır" diyerek teneffüsün bir oksidasyon keyfiyeti olduğunu ifade eden Lavosier de giyotinde can vermiştir. Cesetler üzerinde disseksiyon ve otopsi yapılması konusundaki etkin Kilise muhalefeti, XVIII. yüzyıldan itibaren tedricen

² *Tıp Tarihi*, ed. Paul Lewis, s. 46-55; *Çağlar Boyu Tıp*, ed. A. S. Lyons, s. 295-317; Sırrı Akıncı, "İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi", s.760-762; Arslan Terzioğlu, *Türk-İslam Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Rönesans'ı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılaşmasına*, İstanbul 1992, s. 8-22.

zayıflamış ve böylece anatomi çalışmalarının önündeki engeller de ortadan kalkmaya başlamıştır³.

Doğu-İslam dünyasında nass yani ayet ve hadislerde disseksiyon ve otopsiyi yasaklayan hükümler bulunmamakla birlikte, selefi dini yorumlar ve özellikle de geleneğin ağır basması nedeniyle asırlarca cesetler üzerinde çalışılamamıştır. Bunda iftâ makamının başı şeyhülislam dâhil olmak üzere bazı din adamlarının bu tür çalışmaların caiz olmadığı yönündeki fetvaları etkili olmuştur⁴. Mamafih cumhur ulemaya göre insan bedeni dokunulamayacak kutsal bir nesne değildir. Bu bağlamda, tüm insanlığa hizmet edecek ilmi/tıbbi çalışmalar için insan bedeninden istifade edilmek şöyle dursun, *Fetevâ-yı Bezzâziye* ve *Reddü'l-Muhtâr* gibi meşhur fıkıh kitapları, sıradan adli vakalarda dahi başkasına ait inci, altın vb. kıymetli şeyleri yutup ölen şahsın, şikâyet konusu eşyanın sahibine iadesi için karnının yarılmasına cevaz verir. Kadılık da yapmış olan İbn-i Rüşd'ün "Teşrih yapan Allah'a yaklaşır" sözü de anlamlıdır. Seferler esnasında ölen ve aynı zamanda halife sıfatını da haiz olan Osmanlı padişahlarından I. Murat (1359-1389) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın iç organları (viscerler) çıkarılarak (tahnit) vefat ettikleri yerlere gömülmüş ve naaşları merkeze gönderilmiştir. Diğer yandan, İbn-i Sinâ, Ebubekir Râzî, İbn-i Nefis, Emir Çelebi ve Abbas Vesim gibi tıp alimleri eserlerinde anatomi eğitiminin önemini vurgulamışlar, bunun, ancak cesetler üzerinde teşrih yapmakla öğrenilebileceğinin altını çizmişlerdir. Lakin Doğu dünyasında, vefatın getirdiği keder ile menfi dini-toplumsal kabullerden dolayı cesetlere dokunmanın günah olduğu şeklindeki geleneksel anlayış aşılanamamıştır⁵.

³ Sırrı Akıncı, "İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi", s. 753-768; Esin Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 739-741; Üveis Maskar, "İslam'da ve Osmanlılarda Otopsi Sorunu Üzerinde Bir Etüt", *I.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, 39 (1976), 295-296; "Anatomi Tarihi", *Bilim ve Ütopya*, 85 (2001), 10-11; İnsan Anatomisinin Keşfi, *Bilim Dergisi*, II/1 (Mart 1983), 34, 79-80; Franz Josef Wetz, "İnsan ve Ceset Onuru Üzerine", *Bilim ve Ütopya*, 85 (Temmuz 2001), 53-57; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, XIX/II (1956), 176.

⁴ Şeyhülislam Alâddin Ali el-Arâbî 1496 tarihli fetvasında mezar açmayı "bid'at-ı kabîha" olarak nitelendirilerek bunun caiz olmadığına hükmetmiştir (Akıncı, "Osmanlı Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 106).

⁵ Üveis Maskar, *a.g.m.*, s. 286-301; İsmail Ulutaş, "Anatomi ve Patolojik Anatomi Bilimleri ve Türkiye'de Gelişmesi: Disseksiyon ve Otopsi Sorunu", *Ege Üni. Tıp Fakültesi Dergisi*, XXVIII/IV (1989), 1926-1932; Akıncı, *a.g.m.*, s. 106-108; Halil Sahillioğlu, "II. Süleyman'ın Techiz ve Tekfiri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, IV (1968), 71-72.

2) Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Modernleşme

Genel manada Doğu, özelde ise Osmanlı tıbbi İbn-i Sinâ (970-1037), Râzî (850-932), İbn-i Rüşd (1105-1198), Ali bin Abbas ve İbn-i Nefis'in eserlerinde ortaya koydukları klasik bilgiler ışığında şekillenmiştir⁶. Daha spesifik anlamda Osmanlı tıbbi, Selçuklu tıbbının bir devamıdır⁷.

XVI. yüzyılda Kanuni devrinde Süleymaniye Külliyesi'nde kurulmuş olan Tıp Medresesi (Dâru't-Tıb), XIX. yy. başlarına dek tıp eğitimi veren yegâne kurum olma özelliğini korumuştur⁸. Burada anatomi dersleri verildiği gibi iskeletler (âdem kadîdi) ile bir takım levha ve resimlerle tıp eğitiminin desteklendiği de bilinmektedir⁹. Bundan başka çerçevesi ve metodolojisi büyük oranda İbn-i Sina'nın "el-Kanun fi't-Tıb" adlı eseri ve şerhleriyle çizilen

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça, "Osmanlı Tıbbının Kaynakları", *Osmanlılarda Sağlık*, ed. C. Yılmaz-N. Yılmaz, İstanbul 2006, I, s. 133-163; a. mlf, *İslam Tıp Tarihi*, İstanbul 2004; A. Haydar Bayat, "Osmanlılarda Tıp Eğitimi", *Osmanlılarda Sağlık*, I, s. 237-245; Esin Kahya, *İbn-i Sina, El-Kanun Fi't-Tıb*, I, Ankara 1995, II, Ankara 2003; Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Tarihî Türk Tababeti*, İstanbul 1341; Bedi N. Şehsuvaroğlu vd., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984; Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul 1935; Arslan Terzioğlu, *Türk-İslam Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Rönesans'ı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına*, İstanbul 1992; Esin Kahya-Ayşegül D. Erdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000; Müfid Ekdal, *Tıbhane'den Numûneye*, İstanbul 1982; A. Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, s. 153.

⁷ A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, s. 933; Nil Akdeniz Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", *IX. TTK Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981) Bildiriler*, III, s. 1277-1285.

⁸ Yasin Yılmaz, "Süleymaniye Dârüşşifası ve Tıp Medresesi", *Osmanlılarda Sağlık*, I, s. 285-297; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, s. 144; Mevrure Değer, "Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi'nin Bugünkü Durumu", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul 17-19 Şubat 1988)*, Ankara 1992, s. 189-192; Ekmeleddin İhsanoğlu, Suriye'de *Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri*, Ankara 1999, s. 28.

⁹ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 370-371. Kazancığıl-Bedizel, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi*, s. 3. Fatih Külliyesi'nde tıp derslerinin verilip verilmediği konusu tartışmalıdır, ayrıntılar için bkz. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamani İlim Hayatı*, İstanbul 1946; a. mlf, *Fatih Darüşşifası*, İstanbul 1932; a. mlf, "İstanbul'un Zaptından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmül", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 71-81; Ayten Altıntaş, "Süheyl Ünver Haklıydı: Fatih Darüşşifası'nda Tıp Eğitimi Yapılıyordu", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 18-20 Eylül 1996)*, Ankara 2003, s. 65-74; Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılığa Cereyanları", s. 177; Aydın Sayılı, "Bizde Tıp Öğretimi Üzerine", *Belleten*, 37/138 (1971), s. 229-234.

klasik/skolastik tıp bilgisinin etkisi altında olmakla birlikte; XVI. yüzyılda Dâvûd el-Antâkî, "Tezkiretü uli'l-Elbâb ve'l-Camiu li'l-'Acebi'l-'Ucâb" ile "Nüzhetü'l-Ebdân", XVII. yüzyılda Şemseddin İtâkî "Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesofân"¹⁰, yine aynı sırada Emir Çelebi "Enmûzeci Tıb", Abbas Vesim ise "Düstûru'l-Vesim fi Tıbbi'l Cedid ve'l-Kadim" adlı eserlerinde fenn-i teşrihin (anatomi) tıp eğitiminde vazgeçilmez olduğunu ve "diyanet kaydı olmayan kafirler" gibi savaşlarda ölenlerin cesetleri üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmişlerdir¹¹. Kuvvetle muhtemeldir ki disseksiyon yapılması önerilen cesetler gayrimüslimlerin cesetleridir. Zira bu dönemde müslüman cesetleri üzerinde çalışılmasının önerilmesi pek de mümkün görünmüyor¹². Ayrıca Kuran'da, Allah yolunda katledilenlerin ölü değil bilakis diri olduklarının ifade edilmesi¹³ bu tür çalışmalara muhalefet eden muhafazakâr çevrelerin önemli dayanaklarından biri olmuştur. Dolayısıyla ameli olmasa da klasik dönemde nazari olarak Süleymaniye Tıp Medresesi'nde ilm-i teşrih/anatomi eğitiminin sürdüğü vesikalardan anlaşılmaktadır¹⁴.

İmparatorlukta XVIII. yüzyıl sonlarında ivme kazanan reform sürecinde askeri ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla tıp alanında da bir takım yeni adımlar atılmıştır¹⁵. XIX. yüzyılın hemen başında bu sürecin somut bir adımı olarak Eflak Beyi Alekxander Morozi'nin oğlu olan ve daha sonra Divân tercümanlığına getirilen Dimitraşko Morozi nezaretinde 1805'te bir tıp mektebi

¹⁰ Esin Kahya, "Şemseddin İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı", *Araştırma* VIII, (1972), 171-186; a. mlf., "İbn-i Sina Anatomisinin Osmanlı Hekimleri Üzerindeki Etkisi", s. 4-5; Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 367; Ortuğ, a. g. m. s. 379; Kazancıgil-Bedizel, a. g. e. s. 1-2.

¹¹ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991, s. 189-193; Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 106-107.

¹² XVIII ve XIX. yüzyıllara ait arşiv belgelerinde gayrimüslim cesetleri için "lâşe" (leş) tabirinin kullanılması ve fevt (ölmek) kelimesi yerine "mürd olmak" ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir, bunlardan bazıları için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Bahriye (C. BH) nr. 6553; Hattı Hümayun (HAT), nr. 31789-F; 31789-P.

¹³ Bakara Suresi, 154.

¹⁴ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 370; Göksele Ortuğ, a. g. m. s. 381; Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 745.

¹⁵ XVI. yy'dan itibaren tıp alanında Batı'ya yönelik ve devrin ünlü tıp alimlerinin eserlerinin tercümesiyle ilgili ayrıntılar için bkz. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılığa Cereyanları", s. 175 vd.

(Rum Tabibhânesi/Spitalyası) açılmıştır. Kuruçeşme'de açılan bu yeni kurumla ilgili vesikada; işinde uzman ve yetkin doktorlar yetişmesinin "*hastahanelerde ta'allum ile teşrih görmek maddesine menûit ve vâbeste*" olduğunun ifade edilmesi konumuz bakımından ayrıca kayda değerdir¹⁶. Kuruçeşme Tıp Mektebi'nin Rum milletine mahsus bir girişimmiş gibi yansıtılıp eğitim alanında atılan bu reformist adım nedeniyle, devrin şartları gereği doğması kuvvetle muhtemel tepkilerin engellenmek istenmesi, ince bir siyaset eseri olduğu kadar zaruri bir tedbir ve endişe halini de aksettirmektedir. Morozi'nin devlete başkaldıran asi Rumlarla işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle 1812'de idam edilmesiyle söz konusu kurum da kapatılmıştır¹⁷. Bu dönemdeki muhalefete rağmen III. Selim devrinde (1789-1807) Karacaahmet Mezarlığı'nda medfun kimsesizlere ait kemiklerin, bilgilerini arttırmak üzere tıp tahsil eden öğrencilere verilmesini amir fermanın sadır olması, bu alandaki ilerleme isteğini açıkça ortaya koymaktadır¹⁸.

Kuruçeşme'deki İspitalya yanında, 1806'da Tersane-i Âmire'de bir başka tıp mektebi açılmıştır. Yeni tıp mektebinin Ocak 1807'de hazırlanan nizamnamesinde; bu alandaki eğitiminin yetersizliği ve telafisi için atılması gereken adımlar sıralandıktan sonra anatomi bahsine geçilir. Tıp eğitiminin "elzem mevâddından" biri olarak nitelenen anatomi sayesinde organların yerleri ve fonksiyonlarının öğrenilebileceği, aksi halde teşhis ve tedavinin isabetli olamayacağı özellikle vurgulanmıştır. Ardından söz disseksiyona getirilerek öğrencilerin ilm-i teşrihi (anatomi) öğrenmelerini temin etmek üzere tersane zindanında ölen esirlerin ya da mahkum cesetlerinin "hafiyen" (gizlice) mektebe gönderilmesi için bir nazır atanması ve disseksiyon için gerekli alet ve edevatın ikmal edilmesi karara bağlanmıştır¹⁹. Kadavra olarak tıp mektebine

¹⁶ BOA, Cevdet Sıhhiye (C. SH), nr. 304; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 335-336; Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 97; Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", s. 1286-1287; Sayılı "Bizde Tıp Öğretimi Üzerine", s. 229-234.

¹⁷ Ayten Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", *Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (Ankara 25-29 Eylül 1993)*, Ankara 1999, s. 379.

¹⁸ Ulutaş, *a.g.m.*, s. 1924, 1933.

¹⁹ Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1977), İstanbul 1978, s. 301-316; Aslan Terzioğlu, "Tersane-i Amire'deki Tabihane'den Gülhane'ye Türk Tıbbının Batılılaşması", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu Bildirileri (İstanbul-Ankara 11-15 Mart 1988)*, İstanbul 1993, s. 24-31; Akıncı, "Osmanlıda Disseksiyon ve Otopsi", s. 107-108.

gönderilecek cesetlerin zindanda ölen esirlerden ve idam edilen mahkûmlardan temini, üstelik bunların da gizlice götürülmesinin özellikle vurgulanması, bu dönemde bir takım dini çevrelerin ve halkın bu duruma tepki göstermesinden hayli endişe edildiğini göstermektedir²⁰.

Değişim ve dönüşüm devrinin siyasi ve toplumsal sancıları sebebiyle uzun ömürlü olmayan Tersane Tıp Mektebi'nin ardından, 1826'da kurulan Asâkir-i Mansure Ordusu'nun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 14 Mart 1827'de Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda "Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre" adıyla yeni bir okul açılmıştır. Üç tıp ve bir cerrahlık sınıfından müteşekkil bu yeni okulun idareci ve eğitimeci kadrosunu; nazır sıfatıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, hoca sıfatıyla da kardeşi Abdülhak Molla, Osman Saib Efendi ve İstefenaki (Stephan) Boğos teşkil etmiştir²¹. Eğitimin, başlangıçta İtalyanca daha sonra ise Fransızca olarak verildiği²² bu dönemde İslami, klasik ve şarklı bir karakter arz eden tıp eğitiminin belkemiğini yine İbn-i Sinâ'nın *Kânûn'u*, Râzî'nin *el-Hâvî'si* ve İbn-i Rüşd'ün *Külliyât'ı* ile bunlara yazılan şerhler teşkil etmekteydi²³. Öte yandan Şânîzâde'nin telif ve

²⁰ Bu dönemde İstanbul'daki Fransız elçiliğinde tercümanlık ve ticari ataşelik yapan Bianchi bazı Osmanlı padişahlarının reform yolunda attıkları adımlara temas eder ve: "Bu açıdan gerçekleştirmiş oldukları bazı küçük aşamalar ne olursa olsun onların her türlü insan şekli resmetmeye karşı önyargıları ve dini tutuculukları bulaşık ve kirliliği kabul edilen kan ile teması yasaklayan dinleri, ölümlerin vücutlarının açılmasını men eden kanunları, nihayet önemsmezlik ve düşüncesizliği dini fazilet haline dönüştüren kader anlayışları bu güne kadar Türkiye'de anatomi ve cerrahinin ilerlemesini önleyen aşılmasız duvarlar oluşturmuştur" dedikten sonra, Şânîzâde'nin *Mir'atü'l-Ebdân fî-Teşrihi'l-Azâi'l-İnsan* adlı eseri ve zikredilen menfi kanaat ve tepkilere rağmen kitapta 56 levhanın yer almış olmasını Müslümanlar açısından bir dönüm noktası olduğunu sözlerine ekler (Kazancıgil-Bedizel, *a.g.e.*, s. 16-17).

²¹ Tıphane'nin açılışıyla sonuçlanan sürecin ayrıntıları için bkz. Şehsuvaroğlu vd., *Türk Tıp Tarihi*, s. 133 vd.; Ayten Altıntaş-Hüsrev Hatemi, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, İstanbul 2006, s. 57-60.

²² Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri", *VIII. T.T. Kongresi*, Ankara 1981, II, 1291-1299; Cemalettin Öner, "Fransa ve Fransızcanın Osmanlı Döneminde Tıp Eğitiminde Etkileri", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu (11-15 Mart 1988) Bildiriler*, İstanbul 1993, s. 189-195.

²³ Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", s. 1282-1283; Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garphlaşma Cereyanları", s. 174; Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 742-743.

tercüme ettiği eserlerle Türk tıp terminolojisinin oluşması yönündeki katkıları,²⁴ Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin kurumsallaşma yönündeki gayret ve hizmetleri, bu alanda yeni bir zihniyetin altyapısını teşkil etmiştir²⁵. Bundan başka okulun kütüphanesi için yabancı dilde yazılmış hayli eser satın alınmış²⁶ ve bir kısmının da tercümesine başlanmıştır. Bu devirde Tıbhâne dört sınıftan ibaret olup anatomi dersi ikinci yılda/sınıfta²⁷ Osman Sâib Efendi tarafından okutulmuştur. Sadece teorik anatomi bilgisiyle yetinilmeyip iskeletler, Avrupa'dan getirilen planşlar ve modellerle (teşrih modelleri) eğitim desteklenmiştir²⁸. Zira bu dönemde henüz cesetler üzerinde disseksiyon

²⁴ Şanizade'nin tıpla ilgili eserleri ve modern tıp eğitimine geçiş sürecindeki katkıları için bkz. Aykut Kazancıgil- Bedizel Zülfiyar, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi (Şanizade-Bianchi), Şanizade'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1991; Feridun Nafiz Uzlu, *Büyük Türk Hekimi Şanizade Mehmet Atullah*, Ankara 1951; a. mlf, "İlk Açılan Tıbbiyemiz ve Şanizade'nin Anatomi Kitabı", *Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Mecmuası*, XX/IV (1967), s. 674-689; Süheyl Ünver, "Hekim, Mühendis-Müverrih Şanizade Atullah Efendi ve Türk Alman Tıbbi İlişkilerindeki Rolü", *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul 18-19 Ekim 1976), İstanbul 1981, s. 125-130.

²⁵ Mustafa Behçet Efendi bir taraftan Buffon, Plenck, Guisepppe Marchal ve saireden yaptığı çiçek aşısı, frengi tedavisi, fizyoloji historie naturel tercümeleleriyle tıp alanındaki modernleşme sürecine önemli katkılar sağlarken diğer taraftan da III. Selim ve II. Mahmut dönemlerindeki çabalarıyla 14 Mart 1827'de ilk modern tıp mektebinin kurulmasına öncülük etmiştir, bkz. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılaşıma Cereyanları", s. 176-179; Kazancıgil-Bedizel, *a.g.e.*, s. 2.

²⁶ BOA, Cevdet Maarif (C. MF), nr. 3396.

²⁷ Şehsuvaroğlu anatomi dersinin ikinci sınıfta ("Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 372-373), Kahya, üçüncü sınıfta ("Bizde Disseksiyon Ne zaman ve Nasıl Başladı", s. 746), bir diğer çalışma ise ikinci ve dördüncü sınıflarda (Ayten Altıntaş-Hüsrev Hatemi, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 61-63) okutulduğunu kaydetmektedir. Kahya, bu dönemde Tıbhane'deki sınıf sistemini yanlış değerlendirdiğinden anatominin üçüncü sınıfta okutulduğunu ifade etmiştir. Tıbhane'de dört sınıf mevcuttu. Okula yeni başlayanlar dördüncü sınıf (sınıf-ı râbi')'tan başlarlar ve sonunda sınıf-ı evvel'e ulaşırlar, onu da bitirdiklerinde mezun olurlardı. Yani bugünkü gibi sınıflar birden yukarıya doğru değil, eğitim süresinin son sınıfından ilk sınıfına bir anlamda terfi sistemi esasına göre düzenlenmişti. Dolayısıyla "sınıf-ı sâlis" bu sistemde ikinci sınıfa karşılık gelmekteydi.

²⁸ BOA, HAT, nr. 746/35262; 746/35262-A, B; HAT, nr. 1172/46356; Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme (A. MKT. MHM), nr. 266/38. Bu modeller arasında kadınlara ait olanlar ile 20 günlükten 9 ayağa kadar cenini de gösteren hamile kadın modellerinin sipariş edildiği görülmektedir. Bu konuda önce Paris daha sonra Londra elçiliği yapan Nuri Bey'in gayretleri için bkz. BOA, C. MF, nr. 681; HAT, nr. 1172/46356. Avusturyalı Dr. Hrytl'in bağışladığı modeller ve ihsan olunan murassa kutu için bkz. BOA, İrade Hariciye (İ. HR), nr. 21/987.

suretiyle uygulamalı dersler yapılamamaktaydı²⁹. Bu esnada İstanbul'da bulunan ve Tıbhâne'yi de ziyaret eden İngiliz Amiral Adolphus Slade, ölümlere duyulan hürmet ve özellikle de dini çekincelerle, kadavrular üzerinde çalışmanın "dinsizlik sayıldığını" nakleder³⁰. 1833'te Cerrahhâne Şehzadebaşı'ndan Saray'daki tıp okulunun yanına taşınmış ve Tıbhâne'nin son sınıfı açılmıştır. 1836'da bu iki tıp okulu birleştirilerek müfredatı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre tıp ve cerrahlık eğitimi alacak öğrenciler üç yıl birlikte ders görecektir, sınıf-ı sâñide ağırlıklı olarak fenn-i teşrih yani anatomi dersi okutulacaktı. Bu yeni program çerçevesinde Hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin nezaretinde 1839'a dek tıp eğitimi bu şekilde sürmüştür³¹. 1837'de mermer kaplı bir teşrihhane inşa edilmekle birlikte anatomiye öğretmek amacıyla teşrih yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır³². Daha sonra, idari aksaklıklar ve mekân darlığı gibi bir takım nedenlerden ötürü Tıbbiye 1838'de Galata Sarayı'nda yeniden tamir edilen Enderun Ağaları Mektebi'ne nakledilmiş ve 14 Mayıs 1839'da II. Mahmut'un ziyaretinden sonra adı "Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne" olarak değiştirilmiştir³³.

²⁹ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 372-373.

³⁰ Adolphus Slade (Müşavir Paşa), *Türkiye Seyahatnamesi*, çev. A. Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945, s. 79-80.

³¹ Tıbhâne'de verilen dersler ve içerikleri için bkz. Altıntaş, "Tıbhane'de Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 61-65.

³² Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", s. 383.

³³ Yeşim Işıl Ülman, "Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şahane'de Eğitim (1838-1848)", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 71-72; Rengin Dramur, "Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'de Öğretim Üzerine Bazı Belgeler", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 20-21 Eylül 1990)*, Ankara 1999, s. 137-147; A. Terzioğlu, Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'nin Tesisi ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesinde Önemi", *Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları (18 Eylül 1989) Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 11-23; Fezî İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul 1952, I, 337-360; A. Altıntaş, "Tıbhane-i Amire Bir Tıp Medresesi miydi?", s. 74-75; a. mlf, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 65-66; İhsanoğlu, a.g.e., s. 29; Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları", s. 178-179. 1848'de Galata Sarayı'ndaki bina yanınca Hasköy'deki Humbarahane binasında eğitime devam edilir. 1865'te tıp eğitiminin yeni adresi Demirkapı'dır. 1867 yılında sivil tıp okulu Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye açılır. 1870 yılında Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'deki dersler Türkçeleştirilir. Askeri Tıbbiye 1903'te Haydarpaşa'da tıbbiye için yapılan binaya nakledilmiştir. 1908'de sivil tıbbiye ile birleştirilmiş ve 1909'da Darülfünun Tıp Fakültesi olarak Haydarpaşa'da eğitime devam etmiştir. 1933 yılında Darülfünun kaldırılmış, İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve tıp eğitimine burada devam edilmiştir, bkz. Osman Nuri Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İstanbul 1940.

3) Dr. Bernard'ın Gelişi ve Kadavrular Üzerinde Çalışılmaya Başlanması

Tıp eğitimi ve orduda istihdam edilecek cerrahların yetiştirilmesi konusundaki modernleşme çabalarının bir tezahürü olarak 1838'de Avusturya hükümetine resmen müracaat edilerek sahasında uzman doktorlar talep edilmiştir. Paris ve Viyana elçilerinin çabaları ve uzun araştırmalar sonucunda; Dr. Jagues Neuner, Dr. Charles Ambroise Bernard ve eczacı Antoine Hoffmann ile mukaveleler imzalanmış ve bu üçlü Aralık 1838'de İstanbul'a ulaşmıştır³⁴.

Bu döneme dek Şânizâde'nin çalışmaları müstesna, tıp alanındaki zihniyet genel manada skolâstik karakterliydi. Söz konusu süreçte genelde tıp, özelde ise anatomi alanındaki çalışmalar tekâmül etmekle birlikte, henüz kadavrular üzerinde çalışılmasına izin çıkmamıştı. Bu izin ancak Mekteb-i Tıbbiye "muallim-i evvel"liğine (baş hocalığına) getirilen Dr. Bernard'ın çabalarıyla ve Sultan Abdülmecit'in 1841 tarihli iradesiyle verilmiştir³⁵.

Dr. Bernard'ın bazı çalışmalarda³⁶ Mekteb-i Tıbbiye'nin kurucusu olduğu ve onun sayesinde anatomi ile kadavrular üzerinde çalışılmasının öneminin kavrandığı öne sürülmekteyse de bu, hakikatten ziyade oryantalist zihniyetin tezahürü olarak değerlendirilmelidir³⁷. Zira 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye ile birlikte 1839'a dek hem müfredat hem de kurumsallaşma anlamında önemli

³⁴ Süheyl Ünver, "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", *I.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, 3-4 (1956), s. 494-510; S. Ünver-Metine Belger, "Tam Bir Asır Evvel İstanbul Tıbbiye Mektebi'nde Bir Avusturyalı Muallim-i Evvel, Dr. C. A. Bernard", *I.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, III (1940), 1420-1425; Manfred Skopec, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Yaratıcısı ve Ruhü Karl Ambros Bernard'ın Hayatı ve Eserlerince Dair", *Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri (İstanbul 28-29 Nisan 1986) Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1987, s. 100-104; Müfid Ekdal, a.g.e., s. 13-26; Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 79-89; Semavi Eyice, "Dr. Karl Ambros Bernard (Charles Ambroise Bernard) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye Dair Birkaç Not", *Türk Tıbbının Batılılaşması: Gülhane'nin 90. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu (11-15 Mart 1988) Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 97-111.

³⁵ Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 104-110; Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 365-377; Ortuğ, a.g.m., s. 385.

³⁶ Manfred Skopec, a.g.m., s. 100-104; Semavi Eyice, a.g.m., s. 97.

³⁷ Bu hususun tenkidi için bkz. Ayten Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", *Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi, (Ankara 25-29 Eylül 1993)*, Ankara 1999, II, s. 377-384.

aşamalar kaydedilmişti³⁸. Öte yandan Bernard'ın Osmanlı başkentine geldiği yıl Paris elçiliği başkâtipliğine atanan Seyyid Mustafa Efendi'nin görev yerine giderken uğradığı Avrupa kentlerindeki izlenimlerini kaleme alması, bu meyanda Floransa Teşrihhanesi hakkındaki övgü dolu sözleri ve bu tür kurumların Osmanlı başkentinde olması gerektiğinin altını çizmesi, Bernard'ın gayretlerini destekleyen bir başka unsur olmuştur³⁹.

O döneme dek teşrih modelleri üzerinde verilen anatomi derslerinin verimsiz olduğunu gören Dr. Bernard, biran evvel öğrencilerin Avrupa'daki gibi bu dersleri kadavra üzerinde çalışarak öğrenmesi için gereken adımların atılmasını istemiştir⁴⁰. Bu yöndeki ısrarlı talebi ancak 1841'de karşılanmıştır. Bernard kadvralar üzerinde çalışılmasına ruhsat veren hatt-ı hümayunun sadır olmasından hemen sonra, disseksiyon yapabilen ve anatomi dersi verebilecek yetkin bir hekim aramış ve sonunda açılan sınava katılan 25 aday arasından vatandaşı Dr. Spitzer'i İstanbul'a davet etmiştir. Bu geçiş döneminde kendisi de boş durmayarak İstanbul'da bulunan Avusturya Hastanesi'nde yaptığı otopsi ve disseksiyonlarla anatomi dersleri vermiş ve Mekteb-i Tıbbiye'nin dördüncü sınıf öğrencilerinin bir kısmını da beraberinde götürmüştür⁴¹. Okulun hocalarından Hayrullah Efendi *Makâlât-ı Tıbbiye* adlı eserinde, yapılan bu disseksiyonlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir⁴².

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere dini ve geleneksel hassasiyetlerden kaynaklanan muhafazakâr muhalefete rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda, aynı

³⁸ Diğer yandan Dr. Neuner, Dr. Bernard'dan daha yetkin ve tecrübeli olduğu için saray hekimliğine atanmış Bernard ise "muallim-i evvel" sıfatıyla Mekteb-i Tıbbiye başhocalığına tayin edilmiştir. Üstelik mukavelenamelerinde açıkça belirtildiği üzere Dr. Neuner'e verilen ücret Dr. Bernard'dan yüksektir. (BOA, HAT, nr. 46759, nr. 46760-B; Ünver, "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", s. 502-503; Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 83-89).

³⁹ Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi*, haz. Remzi Demir, Ankara 1996, s. 29-30.

⁴⁰ Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 747; Elçiöğlü, *a.g.m.*, s. 182.

⁴¹ Arslan Terzioğlu, "İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Hastanesi ve Türk Tıbbının Batılılaşması Açısından Önemi", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu (11-15 Mart 1988) Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 72-78; B. Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 374-375.

⁴² Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s.111-112; Terzioğlu, "İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Hastanesi ve Türk Tıbbının Batılılaşması Açısından Önemi", s. 77.

zamanda İslam halifesi olan padişah da dahil cesetler dokunulmaz değildi. Zira seferlerde ölen padişahlara tahnit işlemi uygulandıktan ve iç organları vefat ettikleri yere gömüldükten sonra cesetlerinin merkeze gönderildiği hususuna değinmiştik⁴³. XVIII. yüzyıla ait bir belgeden; şüpheli ölümler vaki olduğunda şikâyete binaen modern anlamda olmasa da basit otopsiler yapıldığı bilinmektedir⁴⁴. Öte yandan III. Selim devrinde Süleymaniye Medresesi'nde tıp tahsili gören öğrencilerin bilgisini artırmak üzere Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilen kimsesizlerin cesetleri çürüdüktan sonra kemiklerinin alınmasına izin verildiği görülmektedir⁴⁵.

Dr. Bernard'ın ısrarlı talepleri neticesinde 1841'de kadvralar üzerinde çalışılmasına resmen izin verilmekle birlikte Tıbhâne'ye ceset teminindeki sorunlar aşılamamıştır. Aynı tarihli bir belgede bu konuda son derece çarpıcı ayrıntılar yer almaktadır. Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın kaptan paşaya gönderdiği tezkirenin özeti şöyledir: Mekteb-i Tıbbiye'de yenilenen teşrihhanede öğrencilere "fenn-i teşrihi" (anatomi) öğretmek için mevtânın/cesedin çok gerekli olduğu malumunuzdur. Bu sebeple Tersane hapishanesinde prangaya vurulmuş mahkûmlardan ölen oldukça, göndereceğimiz bir sandığa konmak suretiyle cesetlerin gizlice teşrihhaneye naklini istirham ederiz. Ölen olmadığı takdirde, okulun kadvra ihtiyacının Kasımpaşa ile Tepebaşı arasında yer alan Çürüklük Mezaristanı'na⁴⁶ gömülmek üzere gönderilen kimsesizlerin cesetlerinin "imamına akçe verilerek hafice sandık ile celbi" meselesi görüşülmüş ve imam efendi "işbu ibadullaha hayırlı olan şeye razı olmuşsa" da tarafınızdan resmen izin verilmedikçe buna cesaret edemeyeceğini beyan etmiştir. Takdir efendimizindir.

Kaptan paşa ise böyle hassas bir konuyu sadarete danışmadan hükme bağlamayı göze alamadığından tezkireyi Babiâli'ye göndermiştir. Bu defa önemine binaen konu Meclis-i Hâss'ta görüşülmüş ve sonuçta Çürüklük Mezarlığı'ndan kimsesizlerin cesetlerinin gizlice teşrihhaneye gönderilmesi

⁴³ Halil Sahillioglu, "II. Süleyman'ın Techiz ve Tekfiri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, IV (1968), s. 67-74.

⁴⁴ BOA, C. BH, nr. 6563.

⁴⁵ Ulutaş, *a.g.m.*, s. 1924, 1933.

⁴⁶ Çürüklük denilen mıntika o dönemde Kasımpaşa'da Bedreddin Mahallesi civarındadır (BOA, Evkaf Defterleri (EV. d.) nr. 28331, s. 18).

“beyne'n-nâs bazı makaleyi mucib olacağından” sadece tersane hapishanesinde ölen mahkûmların gizlice Tıbhane'ye naklinin uygun olduğunda karar kılınmış ve nihai hüküm için arz tezkiresi mabeyne sunulmuştur. Sonuçta sadrazam ve Meclis-i Has üyelerinin önerisi padişah tarafından da onaylanarak resmîyet kazanmıştır⁴⁷.

Belgede yer alan bilgiler, imam efendiye akçe verilince sorunun çözüldüğünü göstermektedir. Burada akla iki sual gelebilir; ilki, imam efendinin ikna edilmesi bu kadar önemli mi, kaptan paşa ve hekimbaşı gibi yüksek devlet ricali neden bu konuda imamı muhatap almak ve ikna etmek zorundadır? İkinci sual ise konu tıp eğitimiyle ilgili olduğu halde neden kaptan paşadan izin isteniyor?

Bugünkü durumun aksine, Osmanlı idari ve sosyal hayatında imamlar en etkin figürlerden biri olarak öne çıkar. Zira imamlar, halk ile hükümet arasındaki iletişimin ilk basamağı ve aynı zamanda vaaz ve sohbetleriyle ahalinin en çok itimat ettiği ve etkilendiği dini otoritedir. Dolayısıyla idari ve sosyal alanda reforma yönelik atılacak her adımın ilk ve en etkin meşruiyet kaynağı imamlardı⁴⁸. İkinci soruya gelirse Galata, Kasımpaşa ve Taksim mıntıkası o dönemde kaptan-ı deryaların sorumluluğundaydı. Çürüklük Mezarlığı Kasımpaşa'da yer aldığından, hekimbaşı durumu kaptan paşaya arz etmiştir. Sonuç olarak, halkın tepkisinden çekinildiğinden kimsesizler mezarlığından ceset nakline cesaret edilemediği gibi tersane hapishanesinden de son derece gizli olarak ölen mahkûmların nakline izin verilmiştir.

Bu suretle disseksiyon (teşrih) için Tıbhâne'ye ceset nakline izin verilmekle birlikte, okuldaki eğitim, bir anlamda takdire ve ecele havale edilmiş oluyordu. Zira ölen mahkûm yoksa kadavra da yok demektir. Bu sebeple alternatif yollar aranmaya başlanmıştır. Söz konusu arayışın sonucu olarak, kadavra temininde gözler bir diğer hedef kitle olan esirlere çevrilmiştir. Nisan 1847'ye dek imkân nispetinde Mekteb-i Tıbbiye'nin kadavra ihtiyacı esir pazarlarında vefat edenlerden sağlanmıştır. Ancak aynı yıl esir pazarların kaldırılmasıyla kadavra temini imkânsız hale gelince, hekimbaşı: “teşrih

⁴⁷ BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH), nr. 1771.

⁴⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.

maddesi icra olunmadıkça yalnız derslerin hiçbir fâideyi müfîd olamayacağını" ifade ederek vefat eden zenci câriye ve gulâm cesetlerinin teşrihhaneye nakli konusunda esirci esnafına gerekli tebligatın yapılmasını talep etmiştir. Hekimbaşı bu konuda teşvik amacıyla ölen köleleri haber verenlere ceset başına "ihbariye" bedeli olarak otuz kuruş ödenmesini de önermişti. Hekimbaşının tezkiresi sadaret tarafından, bir üst yazıyla padişaha arz edilmiş ve sonuçta Sultan Abdülmecit'in iradesiyle resmîyet kazanarak Nisan 1847 sonunda yürürlüğe girmiştir⁴⁹.

Belgelerden hareketle altı çizilmesi gereken en önemli husus, post-mortem incelemeler için kadavra üzerinde çalışılmasına resmen izin verilmesinin üzerinden altı yıl geçmiş olmasına rağmen, bu alandaki sıkıntının henüz giderilememiş olmasıydı. Hekimbaşı İsmail Efendi'nin çabaları da bu sorunu aşmaya yetmemiştir⁵⁰. Diğer yandan mahkûm cesetlerinin kadavra olarak Tıbhâne'ye naklinden vazgeçilmiş olması, bu konuda çıkan söylentiler ile meydana gelen tepkinin büyümesinden endişe edildiğini ve geri adım atıldığını göstermektedir. Tepkiye neden olmayacağı düşünülen köle ve esirlerin hedef seçilmesi ve bunların da zenci olanlarla sınırlandırılması, bu tercihin tesadüf olmadığı gibi kategorik toplum algılamasının canlılığını koruduğunu düşündürmektedir.

Dr. Bernard'ın Kasım 1844'te vefatının ardından anatomik çalışmalarda öncülük rolünü Dr. Spitzer üstlenmiştir. Tıbbiye'ye anatomi eğitimi ve disseksiyon için kadavra temini meselesi, sonraki yıllarda da ciddi bir sıkıntı olma özelliğini korumuştur. Bu sıkıntıyı aşmak amacıyla 1862 Kasım'ında Tersane ve Bâb-ı Zaptiye hastanelerinde vefat eden kimsesizlere ait cesetlerin, öğrencilerin "*fenn-i teşrihde iktisâb-ı meleke etmeleri*" için Tıbbiye'ye gönderilmesi istenmiştir⁵¹. Söz konusu yerlerden gönderilen cesetlerin yetersiz kaldığını; bu nedenle Bimarhâne, Gurebâ Hastanesi ve Hapishâne-i Umûmi

⁴⁹ BOA, I. DH, nr. 7419.

⁵⁰ Ülman, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'de Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 74.

⁵¹ BOA, A. MKT. MHM, nr. 245/76.

Hastanesi'nden de ceset gönderilmesi ve bunun teşrih talebesinin eğitimi açısından elzem olduğunun ısrarla vurgulanmasından anlıyoruz⁵².

Tıbbiye'ye 1881'de giren Cemil Topuzlu, hatıralarında çarpıcı örneklerle bu sıkıntılı durumu ortaya koymaktadır. Teşrihhane'nin içler acısı hali yanında kadavra bulamadıkları için arkadaşlarıyla aralarında topladıkları iki altını ölen kimsesizlerin gizlice Tıbbiye'ye nakli karşılığında Üsküdar Toptaşı Hastanesi'ndeki hademelere verdiklerini ifade etmesi, yüzyılın sonlarında dahi bu konuda pek mesafe kaydedilemediğini göstermektedir. Okulun 1905 mezunlarından Adnan Adıvar da benzer anekdotlar naklederek; Tıbbiye'de hiçbir zaman üç cesedi bir arada görmediğini ifade etmiştir⁵³. Söz konusu eksikliklerin giderilmesi için 1900 yılı yazında Tıbbiye'de verilen teşrih dersinin çağdaş normlara kavuşturulması için maarif ile hariciye nezaretleri tarafından, Alman sefaretine nezdinde girişimlerde bulunularak uzman doktorlar talep edilmiştir⁵⁴. Bu dönemde Tıbbiye binasının henüz laboratuvarlarının, teşrihhane ve ameliyathanelerinin tamamlanamamış olması, teşrih derslerinin yine teorik olarak yapılmasını zorunlu kılmıştır. İyi hekim (hekim-i hâzik) yetişmemesinin yegâne nedeni olarak gösterilen bu olumsuzluklar yüzünden "ecnebi hastanelerinin hıncahınç dolduğu, Osmanlı hastanelerinin ise boş kaldığının" ifade edilmesi de çarpıcı bir itirafır⁵⁵. Bu tür şikâyetlerin sıklıkla dile getirilmesi üzerine harekete geçen sadaretin önerisiyle, Girit müslümanlarının gönderdiği "iane akçesi"nin önemli bir kısmı teşrihhane ve amphitheatre yapımına tahsis edilmiştir. Ancak gerek devrin siyasi şartları ve gerekse bu konuya yeteri kadar önem verilmemesi yüzünden teşrihhane ve sair önemli birimlerin yapımı 1908'li yıllara dek sürüncemede kalmıştır⁵⁶. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile başkentteki gündemin siyasete odaklanması, hemen

⁵² BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), nr. 111/64; Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB), nr. 14/78. Daha geç tarihli bir belgede sadece Gureba Hastanesi'nde vefat eden kimsesizlerin cesetlerinin kadavra olarak Tıbbiye'ye gönderilmesinin kamuoyunda tepki yarattığını, dolayısıyla buna meydan vermemek üzere diğer hastanelerden de Tıbbiye'ye ceset sevk edilmesinin istendiği görülmektedir [BOA, Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evrakı (DH. MUİ), nr. 43-1/12].

⁵³ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 375-377.

⁵⁴ BOA, İrade Hususi (İ. HUS), 36/1318. S. 17.

⁵⁵ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK), nr. 192/71.

⁵⁶ BOA, İrade Askeri (İ. AS) 1322. R. 25/19; İ. AS, 7. R. 1322; Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 110/70; Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH. MKT), nr. 925/83.

akabinde politik çekişmelerin doğurduğu istikrarsızlıklar, Balkan ve I. Dünya Savaşları bu konunun geri planda kalmasına neden olmuştur⁵⁷.

Abstract

ANATOMY EDUCATION IN 19th CENTURY OTTOMAN EMPIRE AND PROBLEMS OF OBTAINING CADAVERS

Although dissection is an integral part of modern medical education and anatomy today; due to religious and traditional patterns of Eastern and Western world, it had been faced with the major obstacles in the past. By weakening conservative opposition in the XVIIIth Century, given an opportunity to develop both in general anatomy and medical facilities. Meanwhile the reform process gained momentum in the Ottoman Empire by the XIXth Century, with the contributions of Western experts to modernize anatomy education, providing cadaver, which was one of the most important elements of anatomy education, remained as a problem because of traditional-conservative opposition. The basic elements of anatomy training in the XIXth Century Ottoman's institutions and efforts which were taken to overcome problem of the cadaver providing will be examined in the article.

Keywords: Anatomy, cadaver, medical training, education, Ottoman Empire, reforms.

⁵⁷ Bu dönemde başta Mazhar Paşa olmak üzere anatomi eğitiminin gelişmesine katkıda bulunan bilim adamlarının kısa biyografileri ve eserleri için bkz. Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 377-406.

